

TÜRKİYE'DE DEVLET FONKSİYONLARININ GELİŞME SEYRİ
ve
DEVLET FAALİYETLERİNİN FİNANSMANINDA
BAZI PROBLEMLER

Prof. Gıyas AKDENİZ
İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

I — TÜRKİYE'DE DEVLET FONKSİYONLARININ GELİŞMESİ

Bilindiği gibi, yirminci asrın müdahaleci devletinde, devlet fonksiyonları, gerek çeşit, gerekse hacim itibarile çabuk bir gelişme göstermiştir. Devletin, toplum hayatında birinci plâna gelmesi, devlet faaliyetlerinin finansmanı bakımından, çeşitli problemler doğurmuştur. Bu problemler her memleketin siyasal, sosyal ve ekonomik bünyelerine göre değişik özellikler göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyetinde de, kuruluşundan itibaren, çeşitli sebeplerle, devlet fonksiyonları artmış ve genişlemiş, âmme sektöründe çeşitli finansman problemleri ortaya çıkmıştır. İşte, biz, bu araştırmamızda bu konuyu ele alacağız.

Türkiye'de devlet fonksiyonlarının gelişme seyrini incelemek için iki ölçü kullanılabilir : Birincisi, devlet fonksiyonlarının çeşitlerinde görülen gelişmeler, ikincisi, bu fonksiyonların ifası için yapılan harcamaların hacminde vaki gelişmeler.

1. Devlet fonksiyonlarının çeşitlerinde vukua gelen gelişmeler :

Türkiye'de, devlet fonksiyonları çeşitleri, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana esash gelişmeler göstermiştir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk bütçesi olan 1924 yılı bütçesi tetkik edildiği zaman, devlet fonksiyonlarının liberal bir devletin fonksiyonlarından ibaret olduğu görülür. Bunlar da iç ve dış emniyet ve asayiş, adalet tevzii, Millî Eğitim, Ziraat, Sıhhat, Nafia, Ticaret, Tapu, İskân, Pos-

ta - Telgraf, Maliye ve Gümrük işlerinden ibarettir. Bu hizmetler, 1924 yılını takip eden senelerde çeşitlenmeye başlamış, 1933 den sonra da, bilhassa Beş Yıllık Plânın tatbikiyle, esaslı gelişmeler göstermiş; devlet, iktisadî servisler ifaya başlamış, ana âmme hizmetleriyle iktisadî faaliyetler için devamlı yatırımlar yapmış ve yeni idare ve işletmeler kurmuştur.

Türkiye'de giderleri devlet bütçesine dahil işlerin son yıllardaki durumunu ele aldığımız takdirde, 1924 yılı bütçe içi servislerine, şu idare ve teşekküllerin eklendiğini görürüz : Anayasa Mahkemesi, Devlet Plânlama Teşkilâtı, Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Meteoroloji Enstitüsü, Ulaştırma Bakanlığı, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, İmar ve İskân Bakanlığı, Vakıflar, Beden Terbiyesi, Kara Yolları, Devlet Su İşleri, Orman, Devlet Hava Meydanları, Devlet Üretme Çiftlikleri ve Tekel Genel Müdürlükleriyle Petrol Dairesi Başkanlığı, Ankara ve Ege Üniversiteleri.

Bu saydığımız idare ve servisler yeni kuruluşlardır. Esasen mevcut devlet idare ve servislerindeki fonksiyon çeşitlenmeleri bunların dışındadır.

1924 yılından sonra kurulan bütçe dışı teşekkül ve işletmelere gelince, bunlar çok daha çeşitli ve genişler. Ve, devlet iktisadî teşekkülü şeklinde organize edilmişlerdir. Bunları, sadece müessese olarak, şöyle sıralıyabiliriz : Sümerbank, Etibank, Devlet Demir Yolları, Denizcilik Bankası, Türk Hava Yolları, Makine ve Kimya Endüstrisi, Demir ve Çelik Endüstrisi, Kömür İşletmeleri, Sellüloz ve Kâğıt Fabrikaları, Şeker Fabrikaları, Ziraat Donatım Umum Müdürlüğü, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Petrol Ofisi, Toprak Mahsulleri Ofisi, Devlet Malzeme Ofisi, Et ve Bahk Kurumu, Devlet Üretme Çiftlikleri, Atatürk Orman Çiftliği, Emekli Sandığı, İşçi Sigortaları Kurumu, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Millî Piyango İdaresi, Merkez Bankası, Emlâk Kredi Bankası, İller Bankası, Vakıflar Bankası, Halk Bankası.

Umumî olarak ve ana müesseseler itibarile isimlerini saydığımız bu teşekküller, Şeker Fabrikaları hariç, 118 çeşitli iktisadî teşebbüsü içine almaktadır¹. Gerek genel bütçeye dahil, gerekse

1) Kaynak : Kamu iktisadî teşebbüslerinin 1961 yılı umumî faaliyetleri hakkındaki rapor, s. 107.

mülhak bütçeleri olan veya bütçe dışı iktisadî devlet teşekkülleri şeklinde organize edilen müesseseleri sanayi kolu olarak şöyle gruplayabiliriz : Enerji, demir - çelik, kömür, maden, petrol, makine, gıda, nakliye vasıta ve cihazları, mühimmat, dokuma, kâğıt, kimya, taş ve toprak (çimento, ateş tuğlası, kiremit), deri, kereste, inşaat, turizm, sigara, tütün, alkollü içkiler, bira, demir yolu, deniz ve hava nakliyatı, haberleşme, banka, sigorta ve sosyal sigorta sanayii. Bu sayılan müesseseler dışında hususî idare ve belediye işletmeleri ile para - statal müesseselere ait işletmeler de vardır ki, bunları, ayrıca mütalâa etmek gerekir.

2. Devlet fonksiyonlarının hacim itibarile gelişmesi :

Yukarıda, devlet fonksiyonlarındaki çeşitler itibarile kısaca açıkladığım gelişme, hacim bakımından da dikkati çekecek bir durum göstermektedir. Genel bütçe rakkamlarile ifadesi mümkün olan ² esas devlet faaliyetleri hacmi, para değerlerindeki değişmeler bertaraf edilerek ³ endeks olarak ifade edildiği ve 1924 yılı 100 ⁴ itibar olunduğu takdirde, 1963 yılı endeksi takriben 500 dür. Demek ki 1924 - 1963 devresinde, yani 40 yıl zarfında, esas devlet faaliyetleri hacminde takriben 4 misli gerçek bir artış husule gelmiştir ki bu, yılda, takriben ve ortalama % 10 nisbetinde bir artışa tekabül eder. Türkiye'nin bu devre içindeki nüfusu ise iki misline çıkmıştır ⁵. Devlet fonksiyonlarının nüfus artışı ile orantılı olarak genişliyeceği kabul edildiği takdirde, devlet hizmetlerindeki açıkladığımız nisbî hacim gelişmesi yarı yarıya düşer ve yılda ortalama % 5 gerçek bir artışa tekabül eder. Bu artış küçümsenecek bir nisbette değildir. Kaldı ki, aşağıda görüleceği üzere, devlet fonksiyonlarının bütçe dışı - inkişafı çok daha önemli ve şayanı dikkat olmuştur.

2) Mülhak bütçeler bu bütçelere dahil hizmetlerin ekserisi sonradan ihdas edildiği ve bunlar dışında kalanlara ait rakkamlar da önemsiz olduğu için, mukayeseye ithal edilmemişlerdir.

3) Para değeri endeksinin tanziminde, 1939 yılına kadar toptan eşya fiatları endeksi mevcut bulunmadığından, 1924 - 1938 devresi için altın fiatları endeksi, 1939 - 1963 devresi için ise toptan eşya fiatları endeksleri esas alınmıştır. Kaynak : Merkez Bankası ve İstatistik Genel Müdürlüğü Bültenleri.

4) 1924 yılı genel bütçe giderleri 135,65 milyon, 1963 yılı genel bütçe giderleri ise 12,101 milyar Türk Lirasıdır.

5) Resmî nüfus sayımlarına göre 1927 de Türkiye'nin nüfusu 13,6 ve 1959 da 27 milyondur.

Bütçe dışındaki devlet hizmetleri, yani iktisadî devlet teşekküllerinin faaliyetleri, Cumhuriyetin başlangıcında, hemen hemen yok denecek bir durumda idi. Devletin elinde Hereke ve Feshane gibi birkaç mensucat fabrikası ile bir iki askerî fabrikadan başka sınaî tesis yoktu. Cumhuriyetin ilk sınaî teşebbüsleri yabancı şirketler elinde bulunan demir yolları ile İstanbul Elektrik, Tünel ve Tramvay şirketlerinin kamulaştırılmasıyla başlamıştır. Bunu, 1933 yılında kabul edilen birinci 5 yıllık ve onu takip eden ikinci 5 yıllık plânlarda derpiş edilen sınaî tesisler takip etmiştir ki, bunlar, bilhassa, Sümerbank'ın imalât sanayii (pamuk ve yün ipliği, pamuklu ve yünlü mensucat), Etibank'ın kömür, demir, çelik ve maden sanayii ve bunların yanında devlet elile geliştirilen demir yolları inşaat ve nakliyat sanayii, kabotaj hakkı dolayısıyla geliştirilen deniz nakliyat sanayii, haberleşme sanayii, inhisar maddeleri (tütün, alkollü içkiler, bira) sanayii ve nihayet, hususî teşebbüsle başlayıp bilâhare kısmen kamulaştırılan şeker sanayii zikre değer. Bu sanayii barajlar, sulama ve enerji sanayii, kara yolları inşaat sanayii, kâğıt, kimya, petrol, çimento, deri, kereste, turizm, banka ve sigorta sanayii takip etmiş ve bu sanayi her gün biraz daha gelişmekte bulunmuştur. Cumhuriyet devrinin bidayetinde hemen hemen sıfırdan başlayan devlet sanayii, 1961 bilânçolarına göre, mukayyet değeri 13,5 milyar Türk Lirası olan bir öz sermayeye sahip bulunmaktadır. Bu kapitalin bugünkü gerçek değeri, hiç şüphesiz, bu rakkamın çok üzerindedir. Mukayyet değerleri 27 milyar lirayı aşan yabancı kaynaklar da öz sermayeye eklendiği takdirde Devlet İktisadî Teşekküllerinin (Şeker ve tekel maddeleri sanayii hariç) kullanılmış öz ve yabancı kapital toplamı 40 milyar liranın üstündedir. Bu teşekküllerin 1961 yılı satışları 9 milyar Türk Lirası, bir yılda çalıştırdıkları daimî işçi ve müstahdem sayısı 280.000, bunlara ödenen yıllık ücret ve sosyal yardım tutarı 2,6 milyar liradır⁶. Devlet sanayi kollarındaki elektrik enerjisi, taş kömürü, bakır, kükürt, sigara, tütün, rakı, bira, demir yolları nakliyatı, kara ve demir yolları inşaat sanayiinin millî sanayie iştirak nisbeti % 100, kâğıt sanayiinin % 90, ham petrol sanayiinin % 85, demir-çelik sanayiinin % 73, linyit kömürü sanayiinin % 72, pamuk ipliği sanayiinin % 30, pamuklu dokuma sanayiinin % 29, krom cevheri sanayiinin % 29, çimento sanayiinin % 14, devletin sermayesine bü-

6) Kaynak : Kamu iktisadî teşebbüslerinin 1961 yılı umumî faaliyetleri hakkındaki rapora ekli 1 numaralı cetvel.

yük mikyasta iştirak ettiği şeker sanayiinin % 100, yine karma olarak teşekkül eden çimento sanayiinin % 38, petrol rafineri sanayiinin ise % 17 dir ⁷.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacaktır ki, devlet, Türkiye'nin İnfra - structure sanayiinde başlıca müstahsil rolünü oynamakta, diğer sanayide ise hatırı sayılır bir yer işgal etmektedir.

II — DEVLET FAALİYETLERİNİN FİNANSMANINDA BAZI PROBLEMLER

Gerek bütçe içi gerekse bütçe dışı fonksiyonları bu kadar gelişmiş olan bir devletin millî kalkınmada birinci plânda bir rol oynaması ve bundan dolayı, bilhassa az gelişmiş bir memleketin âmme organı olarak, esaslı finansman problemlerile karşı karşıya gelmesi mukadderdir. Şimdi, biz, burada, bu finansman problemlerinin nelerden ibaret olduğunu ve ne şekilde çözülmesi mümkün bulunduğunu incelemeye çalışacağız.

Evvellâ şurasını belirtelim ki, sadece Beş Yıllık Kalkınma Plânının âmme sektörüne yüklediği munzam finansman yükü 7 milyar Türk Lirası civarındadır ⁸.

Beş Yıllık Plânın ilk tatbik senesi olan 1963 yılında devlet bütçesine isabet edene 1,2 milyar liralık munzam finansman ihtiyacı birçok yeni vergiler ihdası ve bazı vergilerin arttırılması suretile ve teorik olarak karşılanmıştır. Fiilen bu gelirlerin umulan şekilde realize olup olmayacağı Malî Yıl sonunda anlaşılacaktır.

Biz devletin finansman problemlerini birkaç yönden incelemeye tâbi tutacağız. Âmme sektörünün başta gelen finansman kaynağı, hiç şüphesiz, vergilerdir. Ancak, vergiler dışında, âmme sektörü harcamalarının finansmanına yardımcı olacak diğer bazı finansman yolları da mevcuttur. Şimdi devletin finansman problemlerini bu temel düşüncenin ışığı altında inceliyelim.

7) Kaynak : Devlet plânlama teşkilâtı rakkamları.

8) Kaynak : Birinci 5 yıllık plân, ikinci müsvedde.

Vergi ile finansman

Türkiye'de vergi ile finansman bazı güçlükler arz etmektedir. Bu güçlükleri bu yazının kadrosu içinde geniş bir şekilde tahlile imkân olmamakla beraber, bu hususta, ana hatları itibarile de olsa, bir fikir vermeye çalışacağız.

a. Siyasî Güçlükler :

Türkiye gibi iktisaden geri kalmış memleketlerde siyasî partilerin, rey endişesile, ağır bir vergilemeye gitmeleri, gelişmiş memleketlere nazaran, daha zordur. Zira, gelişmiş memleketlerde ağır bir vergileme, adam başına gelirin yüksekliği dolayısıyla, büyük bir reaksiyon yaratmıyabilir. Bu memleketlerde en az geçim indiriminin yüksek tutulması ve bazı şahsî masrafların gider kabul edilmesi, zarurî ihtiyaç maddelerinin gider vergileri dışında bırakılması veya gayet hafif bir şekilde vergilendirilmesi suretile vergi tazyiki yumuşatılabilir. Fakat, geri kalmış memleketlerde durum böyle değildir. Bu memleketlerde adam başına gelir yaşama asgarisinin altında ve nihayet ona eşit olduğu için, ağır bir vergileme, ister istemez, büyük kitleleri kavrar. Meselâ, en az geçim indirimi gerçek ölçülere göre tesis edilemez; vasıtalı vergiler zarurî ihtiyaç maddelerine teşmil olunur. Binaenaleyh, politikacı, ağır bir vergilemeye kolay kolay gidemez. Türkiye'de muhtelif tarihlerde arazi vergisini arttıran tekliflerin meclisten geri dönmesi, ziraî kazançların vergiden istisnası ve son defa Hükûmet tarafından yapılan ziraî kazançların vergilendirilmesine ait tekliflerin Millet Meclisinde yumuşatılması ve verginin çok hafif tutulması, Tekel maddelerine yeterli vergi zamları yapılamaması hep bu yüzdendir.

b. Ekonomik Güçlükler :

Geri kalmış memleketlerde adam başına gelirin düşüklüğü ve Millî Gelirin gayri âdil bir şekilde inkisam ve tevezzüü vergilemeyi güçleştiren sebeplerdendir. Geçen yıl yaptığımız ve Maliye Enstitüsü tarafından neşredilen bir araştırmada da belirttiğimiz gibi, Türkiye'de Gelir Vergisinin büyük kısmı ücretli sınıfın sırtına yüklenmekte, gider vergileri de, zarurî ihtiyaç maddelerini kavradığından, yine çalışan büyük kitleleri vergilendirmektedir. Böyle bir vergileme ağır bir maddî vergi tazyiki yaratır. Zira, vergi, büyük

kitlelerin fizik ihtiyaçlarını karşılayan gelir dilimlerini ve harcamaları hedef tutar. Ve mükellefin mukavemetini arttırır. Diğer taraftan, çalışan kitlelerin geçim imkânlarını daralttığından dolayı, işgücü randımanını ve binnetice gayrisafi millî hasılayı düşürür.

Güçlük yaratan ikinci bir iktisadî sebep de, az gelişmiş memleketlerde ekonomik bünyenin dağınık ve disiplinsiz olmasıdır. Böyle bir bünye vergi kontrolünü çok güçleştirir ve vergi randımanının düşmesine sebep olur. Bundan başka, kapital ve teşebbüslerin anonim olmayıp şahsî olması da vergi kontrolünü güçleştiren önemli sebeplerdendir. Böylece, asıl vergilendirilmesi gereken sınıflar kolaylıkla vergi dışı kalmak imkânını bulurlar. Türkiye'nin durumu da böyledir. Böyle bir durum, bir taraftan vergi randımanını düşürür, diğer taraftan da sosyal adaletsizlikler yaratır ve vergilemeyi zorlaştırır.

Nihayet, siyasî istikrarsızlıklar dolayısıyla husule gelen iktisadî politika değişiklikleri tasarruf sahibini ve müteşebbisi, sermayesini bir an evvel itfaya zorlar; vergi kaçırmak suretile kârlılığını arttırmaya teşvik eder. Bu da vergi randımanını düşürür.

c. Sosyal Güçlükler :

Geri kalmış memleketlerdeki sosyal bünye zaafî mükellef psikolojisinin menfi bir şekilde teessüsünde rol oynar. Geri bir vergi telâkkisi, zayıf bir vergi ahlâkı, mükellefin rasyonellik derecesinin düşük oluşu, vergiye alışmamış olmak, devlete karşı itimatsızlık, vergi teşkilâtının kifayetsizliği mükellefte vergiye karşı menfi bir psikoloji yaratır. Psikolojik vergi tazyikini arttırır ve vergilemeyi güçleştirir.

Diğer taraftan, geri kalmış memleketlerin önemli bir karakteristiği olan sür'atli nüfus artışı da vergilemeyi güçleştiren sosyal sebeplerden biridir. Gerçekten, geri kalmış memleketlerde, gelir artışı nüfus artışıdaki tempoyu ekseriya takip edemez. Böylece adam başına gelir ya düşer, veya en iyimser bir tahminle sabit kalmakta devam eder. Bu da munzam bir vergilemeyi zorlaştırır.

d. Teknik Güçlükler :

Vergileme ancak bazı vergi prensiplerinin tatbiki suretile muvaffak olur. Meselâ, vergi adâleti prensibi bunlardandır. Bu pren-

sip vatandaşın iktidarı nisbetinde vergilendirilmesini hedef tutar. En az geçim indirimi, müterakki nisbet, istisna ve muafiyetlerin asgarî hadde indirilmesi gibi esaslar bu hedefe ulaşmak için konulmuş kaidelerdir. Bundan başka, verginin, millî gelirin âdil bir taksim ve tevziini sağlamak, Millî Ekonomik dengenin tesisi, iktisadî kalkınmanın vergi vasıtasile finansmanı gibi sosyal ve ekonomik fonksiyonları da vardır. Bu saydığımız şart ve fonksiyonların iktisaden geri kalmış memleketlerde realize edilmesi bir hayli güçtür. Meselâ, en az geçim indirimi prensibi, geri kalmış memleketlerde, yüksek vergi randımanı hedefi ile çatışma halindedir. Zira, en az geçim indirimi haddi gerçeğe uygun bir seviyeye getirilirse büyük kitlelerin gelirleri vergi dışı kalır; vasıtalı vergilerde de zarurî istihlâk maddelerinin sosyal adalet gayesile vergi dışı tutulması icap ettiğinden vergi randımanı çok düşer. Halbuki, devletin iktisadî kalkınmaya iştiraki gelir kaynaklarının arttırılmasını gerektirir. Böylece, devlet, bir taraftan sosyal adalet dolayısıyla vergi randımanını düşürmek, diğer taraftan gelir ihtiyacı dolayısıyla bu randımanı arttırmak gibi çelişen iki hedef arasında bocalar durur. Bizatihi vergi müessesesinin bünyesinde aranan bu şartlara, bir de, vergi teşkilâtı, idare ile mükellef arasındaki münasebetlerin tanzimi, vergi kontrolü, vergi kazası, vergi eğitimi gibi teknik meseleler eklenince sosyal adalet ve ekonomik hedeflere uygun bir şekilde yüksek bir vergi randımanı sağlamanın ne kadar güç olduğu anlaşılır. İşte, bundan dolayıdır ki, az gelişmiş memleketlerdeki vergi tatbikatında teknik şartların sağlanması oldukça güçtür. Meselâ, Türkiye'deki Gelir Vergisi tatbikatında, 12 yıldanberi, müessir bir kontrol sistemi kurulamamıştır. Bunun suçunu sadece vergi politikasını ve vergi idaresini yönetenlerin sırtına yüklemek doğru değildir. Bu, bir taraftan vergilemenin az gelişmiş memleketlerdeki güçlüklerinden, diğer taraftan siyasal, sosyal ve ekonomik şartlardaki kifayetsizlikten ileri gelmektedir. İyi ödenmiş geniş bir kontrol teşkilâtı kurmak ve iyi bir vergi kontrolü yapmak meselesi, evvelâ devlet ücret rejiminin kifayetsizliği ve bütçe imkânsızlıkları, saniyen, eleman yetiştirmenin güçlüğü ve nihayet, iktisadî politikanın gayri müstekar, ekonomik bünyenin dağınık ve disiplinsiz olması, kapital ve işletmelerin şahsîliği gibi çeşitli sosyal ve ekonomik faktörlerle çatışma halindedir. Vergileme işi, bu işin bilfiil tatbikatını yapmıyanlara kolay görünür. Bu konuda herkes tedbirler, sistemler tavsiye eder. Ama, bilhassa az gelişmiş memleketlerde, vergilemenin ne kadar güç olduğunu vergi politikasını yöneten-

ler ve vergi tatbikatını yapanlar bilirler. Türkiye gibi siyasal, sosyal ve ekonomik şartları son derece değişik ve gayri müsait olan bir memlekette vergileme gibi komplike bir işin zorluklarını bu işi bizzat ve bilfiil yapmadan anlamak ve bu konuda gerçek fikirlere sahip olmak sanıldığı kadar kolay değildir.

e. Vergilendirme Limiti :

Devletin sâfi millî hasıladan alacağı pay, hiç şüphesiz, bir limitle mahduttur. Bu hususta bir kısım iktisatçılar bazı limitler dahi ileri sürmüşlerdir. Ancak, vergilendirme limitinin her memleketin sosyal ve ekonomik şartlarına göre taayyün edeceği de bir gerçektir. İleri sınaî merhaleye ulaşmış bir memleketteki vergilendirme limiti ile iktisaden geri kalmış bir memleketteki vergilendirme limiti aynı olamaz. Tatbikatta azami vergilendirme limitleri bazı memleketlerde gayrisâfi millî hasılanın % 35 ile 40 ına kadar yükselbilmektedir. Az gelişmiş memleketlerde ise vergilendirme limitinin düşük olması tabiidir. Zira adam başına millî hasılanın düşük olduğu bu ülkelerde ağır bir vergilendirme doğrudan doğruya vatandaşın fizik ihtiyaçlarını tazyik edeceğinden vergi mukavemetini arttırır. Diğer taraftan, bu memleketlerde psikolojik şartların da menfi olması vergi mukavemetini arttıran diğer önemli bir faktördür. Meselâ, Türkiye'de bütün çabalara rağmen safi millî hasıladan alınan devlet payı % 20 ye dahi ulaşamamıştır. Gerçekte bu oran vergiye maruz sektörlerde % 20 nin çok üstündedir ve bir tahmine göre % 30 u bulmaktadır. Bu da küçümsenecek bir oran değildir. Binaenaleyh, Türkiye'de vergilendirme limitlerini ve yüzdesini yükseltmek oldukça güç ve hatta bazı açılardan mahzurludur.

Diğer finansman yolları

Yukarıda açıkladığımız sebepler dolayısıyla az gelişmiş bir memleket olan Türkiye'de vergileri arttırmak veya yeni vergiler ihdas etmek suretile devlet fonksiyonlarının finansmanı büyük güçlüklerle karşı karşıyadır. Buna rağmen, finansman kaynağı olarak yine en başta vergiye yönelmek çekinilmesi kabil olmayan bir olaydır. Ama, bu finansman yolu yanında yardımcı finansman yolları da vardır. Ve vergi ile finansman yükünü hafifletmek için bu yardımcı finansman yollarına baş vurmak gereklidir. Şimdi, bu yardımcı yollardan bazılarını gözden geçirelim :

1. Devlet ıktisadî teşekküllerinin hususî sektöre devri :

Türkiye'de devlet fonksiyonlarının gelişmesi devletin sınaî yatırım yapmasını intaç eylemiş ve buradan da devlet işletmeciliği doğmuştur. Yazımın başında belirttiğim gibi, Türkiye'de, devletin elinde muazzam bir sınaî kapital toplanmış ve devlet geniş bir sahaya yayılmış olan ıktisadî teşekküllerin işletmeciliğini yüklenmek zorunda kalmıştır. Gün geçtikçe gelişen devlet sanayii, devlet için, gerçekten ağır bir yük teşkil etmeye başlamıştır. Şayet Türkiye, 15 yıllık plânda belirtildiği gibi karma ekonomiyi benimsemişse ve tam bir devlet sosyalizmine gitmek niyetinde değilse elindeki işletmeleri mütemadiyen arttırıp genişletemez. Bu sahada devletin gayesi, devlet yatırımlarile kurulan ve rantabl hale gelen işletmeleri anonim kapitale dayanan hususî sektör teşekküllerine devretmek suretile yeni yatırım ve gelişme imkânları elde etmiye çalışmak olmalıdır. Böyle bir politika, hem hususî sektörde anonim kapital teşekkülüne hizmet eder, hem de devlete yeni ve munzam finansman imkânları verir.

Devlet İktisadî Teşekküllerinin hususî sektöre devrinin halli oldukça güç bazı problemler yaratacağı muhakkaktır. Bunların başında, devredilecek işletmelerin değerlendirilmesi gelir. İkinci olarak, devlet teşekküllerini hususî sektöre devrederken, bunların büyük sermayedarların eline geçmemesi konusu karşımıza çıkar. Yani, bu müesseselerin hisse senetlerinin büyük vatandaş kitlelerine intikalinin sağlamak, bir nevi sosyalizasyonunu yapmak gerekir.

Diğer taraftan Türkiye'de karma ekonomi rejimi yaşayacaksa, kalkınma plânında da belirtildiği gibi, hususî sektörde anonim kapital yaratmak ve bunun için gerekli tedbirleri bir an evvel almak lâzımdır. Zira, mütemadiyen büyüyen bir devlet kapitalizmi yanında anonim olmayan şahsî kapitalin hâkim olduğu bir hususî sektörün ayakta kalmasına imkân yoktur. Esasen, anonim olmayan şahsî kapitale dayanan bir hususî sektör de hiçbir veçhile temenniye şayan değildir. Çünkü, şahsî kapital ve şahsî teşebbüs, ne kadar tedbir alınırsa alınsın, antisosyal müesseseler olarak görülmektedir. Bilhassa, Türkiye gibi, henüz gerçek anonim şirketlerin teessüs etmemiş olduğu memleketlerde şahsî kapital daima büyük kitlelerin husumetine maruz kalmakta ve yaşaması gün geçtikçe güçleşmektedir. O halde Türkiye, karma ekonomi rejiminde, hususî sektörü anonim kapitale istinat ettirmek zorundadır. Bunun için de hususî

sektör müesseselerini, hisse senetlerine küçük tasarruf erbabının, yani büyük kitlelerin sahip olduğu anonim teşekküller haline sokmak mecburiyetindedir. Fakat, bu yolda 19 cu asırdaki kapital teşekkülü şeklini benimsemeye imkân yoktur. Yani, hususî sektörde, evvelâ şahsî sermayeye ve şahsî teşebbüse dayanan sınaî teşekküllerin doğması ve bilâhare bunlar vasıtasile anonim kapitale müracaat yolu izlenemez. Bundan dolayı, devletin ve para - statal müesseselerin, ellerindeki teşebbüsleri yavaş yavaş ve gerçek anonim şirketler halinde, küçük tasarruf sahiplerine devrederek anonim kapitalin teşekkülüne önderlik etmeleri lâzımdır. Kanaatimce, bu hususta takip edilecek yol şu olmalıdır : Evvelâ, anonim şirketlerin kanunî statüleri esaslı bir revizyona tâbi tutulmalı ve bu suretle küçük tasarruf sahiplerinin tasarruflarını bu şirketlere kanalize etmeleri için emniyet ve itimat telkin eden hukukî bir rejim yaratılmalıdır. İkinci olarak, bu emniyet ve itimadın herhangi bir şekilde suiistimaline mâni olmak için, anonim şirketleri ciddi bir murakabeye tâbi tutacak bir organ kurulmalıdır. Üçüncü olarak, menkul kıymetler borsaları mevzuatı bu yeni duruma uyacak şekilde modernize edilmelidir. Mevzuat ve murakabe bakımından bu işlemler yapıldıktan sonra, anonim kapital yaratmak için gereken diğer tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirlerin başında, küçük tasarrufların temettülerine tatbik edilecek vergi muafiyeti rejimi gelir. Geçen yıl yaptığım ve Maliye Enstitüsü tarafından nesredilen araştırmada da belirttiğim gibi, bugünkü vergi mevzuatı anonim şirket hisse senetlerine sahip olan vatandaşları Kurumlar Vergisi ile munzam bir vergilendirmeye tâbi tutarak vergilerini takriben üç misli ağırlaştırmaktadır. Halbuki, kanaatimce, gerçek anonim şirketlere kanalize olacak küçük ve orta kapital dividantları Gelir ve Kurumlar Vergilerinden istisna edilmelidir. Bugün, Türkiye'de gerçek anonim şirket (aile şirketlerini, hukuken anonim şirket de olsalar, bunların dışında bırakmak gerekir) hemen hemen mevcut olmadığı için böyle bir istisna vergi randımanı bakımından hazineye fazla bir zarar vermeyecek, buna mukabil, küçük tasarrufların gerçek anonim şirketlere yatırılmasını ve anonim kapital teşekkülünü teşvik edecektir.

Burada, kapital teşekkülünü teşvik bakımından Almanya'da yapılan tatbikatı bilhassa belirtmek isterim. Almanya'da ikinci dünya harbinden sonra, tasarrufu teşvik için kredi müesseselerine yatırılan orta vâdeli küçük tasarruflara vergi muafiyeti tanınmış-

tır. Burada vâde asgari 3 yıl, tasarruf miktarları da azami 3.500 D. M. (3 çocuklu evli şahıslar için) idi. Bunun üstündeki tasarruflar muafiyetten % 50 nisbetinde istifade ediyordu. Bu takdirde azami tasarruf limitleri de normal limitlerin % 50 sini geçemiyordu. Almanya'da 1948 de tatbikine başlanılan bu vergi muafiyeti rejimi 1958 yılına kadar devam etmiş ve tasarrufların kâfi bir miktarda gelişmesi üzerine terk edilmiştir. Ancak, kaldırılan bu rejim yerine asgari 5 yıllık tasarruf mukaveleleriyle kredi müesseselerine yapılan tevdiata devlet bütçesinden prim verilmeye başlanmıştır. Verilen prim tasarrufun % 20 sine kadar yükselmektedir. Ve asgari miktarı 60, azami miktarı 360 D. M. dir. Mu muafiyet tedbirleriyle bankalara yapılan beş yıl vâdeli tevdiat hergün biraz daha artmakta ve bunlar bankalar kanalıyla orta ve uzun vâdeli işletme ve yatırım kredilerinde kullanılmaktadır. Bunların yanında bir de mesken inşaatını teşvik için mesken inşaatı yatırımlarına tahsis edilen tasarruflara verilen primler vardır. Görülüyor ki, Almanya gibi ekonomisi kuvvetli bir memleket dahi tasarrufu teşvik edici tedbirler almaktadır. Türkiye'de, yukarıda belirttiğim tedbirlerle birlikte küçük ve orta tasarruf dividantlarına tanınacak vergi muafiyeti anonim kapitalin teşekkülünü teşvik edecektir. Devlet böyle bir ortam yarattıktan sonra, rantabl iktisadî teşekküllerini, tek elde muayyen bir miktarın fevkinde hisse senedi toplanmasına imkân vermeyecek şekilde tanzim olunacak bir statü ile ve menkul kıymetler borsaları kanalıyla hususî sektörün küçük ve orta tasarruf sahiplerine satsa, öyle ümit ediyorum ki, anonim kapital teşekkülüne büyük ölçüde hizmet edecek ve mevcut müesseselerini ekonomiye zarar vermeyecek şekilde sosyalize ettikten başka satıştan elde edeceği kapitali yeni yatırımlarının finansmanında kullanmak imkânını bulacak ve iktisadî kalkınma plânı ile kendisine yüklenen munzam finansman ihtiyaçlarının bir kısmını bu yoldan karşılamış olacaktır. Bugün, sadece bankalarda 1,2 milyar liranın üstünde bir vâdeli tasarruf mevduatı vardır. Yukarıda belirttiğim tedbirlerle bu miktarın üstüne çıkan bir anonim kapital yaratmak mümkündür. Japon tecrübesi de bu hususta bize enteresan bir örnek vermektedir. Gerçekten, Japonya'da 1875 de başlıyan sanayileşme hareketiyle, Devlet, silâh, makine, maden, mensucat ve diğer sanayi teşekküllerini kurduktan sonra, bunları, 1880 yılında hazırlanan bir plân mucibince hususî sektöre devretmiştir. Bu devir ameliyesi 1887 ye kadar gerçekleştirilmiştir. Hatta, bu devir, yukarıda teklif ettiğimiz şekilde anonim kapital yaratımı ve kapitali sosyalize ederek değil,

fabrikaların «hususî sektör kodamanları» na satışı suretile realize edilmiştir⁹. Ve bu devirden de bugünkü Japon Sanayii doğmuştur.

2. Devlet İktisadî Teşekküllerinde otofinansman :

Devlet İktisadî Teşekküllerinde geniş mikyasta yapılacak bir otofinansman devlet harcamalarının finansmanı problemine büyük ölçüde yardım edebilir. Bugün devlet elinde bulunan iktisadî teşekküllerin kullanılmış sermayeleri, yukarıda belirttiğimiz gibi 40 milyar lira civarındadır. Bu azametli istihsal gücü, kalkınma plânında da belirtildiği gibi, kârlılık gayesi güderek hareket edilir ve Devlet de bu müesseselere gerekli otonomiye tanır ve kârlılıklarını azaltacak şekilde lüzumsuz müdahalelerde bulunmazsa, öyle sanıyorum ki, plâna göre devlet uhdesine düşen yatırımlar için gerekli munzam kaynakların elde edilmesinde çok kolaylaştırıcı bir adım atılmış olur. İktisadî Devlet Teşekküllerinin kârlılıklarını arttırmak için yapılacak en önemli iş, bunların maliyetlerini düşürecek tedbirler almaktır. Esasen ortak pazar anlaşması da bizi ayrıca buna icbar etmektedir. Reorganizasyon, reekipman ve tam kapasite ile istihsal, maliyetleri düşürecek tedbirler meyanındadır. Kârlılığın arttırılması için maliyet düşürücü tedbirler yanında bazı mamul maddelerde, zarurî maddeler hariç, fiat ayarlamalarına gitmek de düşünülmelidir. İktisadî Devlet Teşekküllerinin otofinansman imkânlarını arttırmak için yapılacak diğer bir operasyon da, bunlara ait tesislerin ve amortismana tâbi kıymetlerin yeniden değerlendirilmesidir. Bu suretle gerçek bir amortisman rejimine girilerek otofinansman için o nisbette geniş bir imkân yaratılmış olur.

3. Ücretli âmme servisi :

Âmme hizmet ve masraflarının gittikçe çeşitlenmesi ve hacimlerinin artması karşısında takip olunacak yardımcı finansman yollarından biri de bazı âmme hizmetlerinin bunlardan faydalanacak olan vatandaşlara ödettirilmesidir. Bu konuda garp memleketlerinde enteresan tecrübeler yapılmış ve yapılmakta bulunmaktadır. Meselâ, Millî Eğitim masraflarının finansmanında vatandaşlar bu finansmana geniş mikyasta iştirak etmektedirler. Türkiye'de, bilhassa orta ve yüksek tedrisatta ücretli tahsil rejimi, kanaatimce, he-

9) Japonya'da devlet sanayiinin rolü hakkında bir özet, Hisao Otsuka, Ekonomik ve sosyal etüdler konferansları, 1962, İstanbul.

men ihdası gereken bir rejimdir. Böyle bir sistem içinde kabiliyetli ve fakat imkânları mahdut vatandaşların burs sisteminden istifade edilerek yetiştirilmesi kabildir. Bugün, Türkiye'de, oldukça fena bir şekilde istismar olunan ücretsiz orta ve yüksek tahsil rejimleri yeter derecede faydalı olmadıktan başka zararlıdır da. Zira, büyük bir genç kitlesi bu rejimi sırf askerlik muafiyeti ve diğer bazı avantajlarından faydalanmak için suiistimal etmektedir. Diğer taraftan, son zamanlarda Türkiye'de oldukça geniş bir özel tahsil denemesi yapılmış ve yapılmakta bulunmuştur. Bunlar, epey bir müddetten beri kurulmuş ve devam etmekte olan Kollej tipi hususî orta tahsil okulları ile son iki yılda tesis edilmiş bulunan hususî Yüksek Ticaret, Eczacı ve Yüksek Tahsil okullarıdır. Bu ücretli orta ve yüksek tahsil rejimlerini Devlet de denemeli ve tatbik etmelidir. Böylece, eğitim faaliyetlerinin finansmanında, önemli bir yardımcı finansman rejimine girilmiş olur.

Ücretli âmme servisi sistemi, yol, sulama, imar gibi işlerde de ihdas olunabilir. Garp memleketlerinde, meselâ İtalya'da ücretli hususî yollar vardır. Sulama konusunda ise devlet bundan istifade eden vatandaşları sulama masraflarına iştirak ettirecek bir rejime pekâlâ gidebilir. Böyle bir rejim aynı zamanda âdil de olur. Özet olarak diyebiliriz ki, geliri az büyük vatandaş kitlelerini kalkınmanın finansmanı için vergilendiren bir devletin âmme servislerinden faydalananlardan, mümkün olduğu takdirde, bu servisin ücretini istemeğe ve almaya, hiç şüphesiz hakkı vardır. Devlet harcamalarında vergi yoluyla finansman yükünü hafifletmek için ücretli âmme servisi sistemine imkân nisbetinde yer vermek zarurîdir.

5. Devlet giderlerinde tasarruf :

Devlet faaliyetlerinin finansmanı için kaynak temini konusunda sadece gelirlerin arttırılması düşünülmemelidir. Fuzulî giderlerden yapılacak tasarrufların da finansman bakımından yararlı olacağını düşünmek gerekir. Meselâ, Türkiyede bu bakımdan karşımıza çıkan en önemli problemlerden biri personel giderleridir. Bugün, Türk devlet bütçesinde, özlük hakları için 4 milyar Türk lirasının üzerinde bir harcama yapılmaktadır. Halbuki, Devlet Personel Dairesi, tatminkâr bir ücret rejimi tesisi için bugünkü ücretlerin takriben 3 misli arttırılmasını lüzumlu görmektedir. Böyle bir artış 8 milyar liralık munzam bir finansman ihtiyacı yaratacaktır ki, bu, mevcutlarla birlikte, 12 milyar liralık bir gider demektir. Bu artış yapılma-

diği takdirde tatmin edilmemiş personel kadrolarının faaliyetlerinden doğacak kötü sonuçlar sosyal ve ekonomik kalkınmamızı muvaffakiyetsizliğe uğratacak kadar önemlidir. Zira, Türk kalkınmasında yönetici bir rol oynayan devlet, bu görevini ancak iyi bir organizasyonla başarır. İyi bir organizasyon iyi personel, iyi personel ise tatminkâr bir ücret rejimine dayanır. Bugün Türkiye'de kalkınma faaliyetinin ortamını teşkil eden ana devlet fonksiyonlarının dahi gereği gibi yapılmadığı bir gerçektir. Asayiş, adalet tevzii, Millî Eğitim, sıhhat, malî işler gibi ana işlerin dahi esaslı bir şekilde aksadığını, âmme servisi çarklarının gayet yavaş döndüğünü ve hatta bazen hiç dönmediğini söylemek karamsar bir görüş sayılmaz sanırım. Bu hususta sayısız misaller vermek çok kolaydır. Bu durumda olan bir devlet teşkilâtının çok daha kompilike olan sosyal ve ekonomik fonksiyonlarını nasıl başaracağı, üzerinde ciddi olarak düşünülmeğe değer bir husustur. Kanaatimce, Türk sosyal ve ekonomik kalkınmasının düğüm noktasını devlet teşkilâtının reorganizasyon ve ücret problemi teşkil etmektedir. Her çeşit sosyal ve ekonomik faaliyetin devlet çarklarına takıldığı bir toplumda, devlet teşkilâtında esaslı bir reorganizasyon yapılmadıkça ve tatminkâr bir ücret rejimi tesis edilmedikçe herkes tarafından arzulanan çabuk kalkınma tahakkuk edemez. Âmme sektörü ücret rejiminde yapılacak esaslı bir reformun gerektirdiği finansman ihtiyacı ise bütün devlet bütçesini yutacak büyüklükte olduğuna göre, bu problemi sadece münzam gelir kaynakları bulmak suretile halletmeye imkân olmadığı aşikârdır. Bundan dolayı, devlet teşkilâtına, yeni görüşlere dayanan bir yön vermek gerekir. Bugün, 750 bin kilometre kareye yayılmış 50 bin köy ve kasabaya, yani sosyal üniteye âmme hizmetini ulaştırmak için asırlardan beri hemen hemen hiçbir reforma tabi tutulmamış bir idarî teşkilât mekanizması kullanılmaktadır. Bu idarî teşkilâtın kanevasını, vilâyet, kaza ve nahiyeler teşkil eder. Bu ünitelerin her biri sabit ve kalıplaşmış âmme servislerini ihtiva etmekte ve bu servislerin kadrolarile, ifa edilecek âmme hizmetleri hacmi arasında hiçbir irtibat bulunmamaktadır. Son çeyrek asırda, bilhassa politik tazyiklerle, adetleri mütemadiyen arttırılan bu ünitelerin ekserisi, hizmet hacimlerinin küçüklüğü yüzünden kapasitelerinin çok düşük bir yüzdesi ile çalışmakta ve büyük iş gücü, yatırım ve işletme sermayesi kaybına sebep olmaktadırlar. Ben, şahsen, bu sistemin tamamen değiştirilmesi ve bu sistem yerine kapital ve iş gücü kaybına sebebiyet vermeyecek rasyonel bir sisteme gidilmesine taraftarım.

Mevcut olan yerine ikâme edilecek sistem konusunda hiç şüphesiz bir araştırma yapmak gerekir. Kanaatimce, yeni sistem iki esasa dayanabilir: Birincisi, hizmet hacmi dar olan yerlerde tam teşkilâtli idarî üniteler kurmak yerine, tek veya mahdut memura dayanan bir organizasyon kurulması şeklindedir. Küçük ünitelerde hizmetlerin mahdut ve basit olması dolayısıyla bu hizmetler, ona göre bir eğitime tabi tutulmak şartıyla, bir veya birkaç memura gördürülebilir. Diğer taraftan, tam teşkilâtli yerlerde de, idarenin fonksiyonlarını ve kuruluşlarını esaslı bir revizyona tabi tutmak suretile bu sistem tamamlanır.

İkinci sistem ise, muayyen ve mahdut yerlerde kuvvetli âmme servisi teşkilâtı kurmak ve bu hizmet merkezlerini yollarla kasaba ve köylere bağlayarak, bir taraftan motorize vasıtalarla istifade ile gezici âmme servisleri tesis eylemek, diğer taraftan vatandaşların yeni kurulacak yol şebekesinden faydalanarak hizmet merkezlerindeki kuvvetli teşkilât nezdinde işlerini daha iyi ve daha çabuk görmelerine imkân sağlamak şeklindedir.

Bu istikamette yapılacak reformlarla memur adedinden tasarruf kabil olacak ve bu tasarruflarla yeni teşkilât kadrolarındaki memurlar daha tatminkâr bir ücret rejimine kavuşturulabileceklerdir.

Merkez teşkilâtına gelince, bu teşkilâta hususî ve yüksek bir ücret statüsü tatbik ederek memleketin en iyi elemanlarını merkez servislerinde toplamak gereklidir. Merkez Dairelerinde organizasyon bozukluğundan ileri gelen önemli işgücü kayıpları vardır. Ortadoğu âmme enstitüsünün yaptığı iş akımı araştırmaları bu hususu açıkça ortaya koymuştur. Bilhassa, yetki ve sorumluluk kifayetsizliği veya bu hususlarda belirli hudutlar mevcut olmaması, yetersiz veya rasyonel olmayan bir iş bölümü merkez dairelerinin randımını düşürmektedir. Bilindiği gibi, merkez teşkilâtı daha ziyade karar ve yönetim organlarından teşekkül eder. Karar ve yönetim ise âmme faaliyetinin en önemli safhasıdır. Karar ve yönetim organlarını modern bilgilere sahip, geniş görüşlü ve idareci vasıflarını haiz elemanlarla teçhiz etmedikçe devletin sosyal ve ekonomik kalkınmada yönetici ve istikamet verici rolünü gereği gibi yapması kabil olmadıktan başka, devletin, ana fonksiyonlarını dahi yapması kabil değildir. Merkez teşkilâtında önem verilmesi gereken bir nokta da araştırma servisleridir. Yirminci asrın karakteristiği araştır-

madır. Devletin bu faaliyete birinci plânda yer vermesi gerekir. Aksi takdirde karar organları isabetli karar alamazlar. Bu servislerde de, keza hususî bir organizasyon ve ücret rejimi tatbiki gerekir.

Merkez teşkilâtında yukarıda belirtilen istikametlerde bir reorganizasyon yapılabilmesi için bakanlıkların fonksiyonel bir ayırma göre kurulması ve bunlara bağlı organların bugünkü donmuş ve ekseriya iyi işlemiyen düşük randımanlı mekanizmalardan kurtarılarak modern âmme idaresi prensiplerine ve geniş yetki ve sorumluluk esasına göre yeniden organize edilmeleri icap eder. Bu takdirde, memur adedini azaltmak kabildir. Ve bunların giderlerinden yapılacak tasarruflar yeni elemanların tatminine tahsis edilebilir.

Gider tasarrufu konusunda üzerinde durulabilecek bir husus da millî savunma giderleridir. Bu masraflar Türk bütçesinin takriben % 35 ini almaktadır. Türkiye'nin ne millî geliri, ne de Türk bütçesi Nato çerçevesi içinde bu kadar ağır bir masrafa tahammül edebilecek bir durumda değildir. Bu masraf Türk ekonomisi üzerinde büyük bir tazyik yapmaktadır. Müttefiklerimizle birlikte bu giderler üzerinde durarak, bunların, Türk ekonomisinin tahammül edileceği bir hacme indirilmesi hususunda araştırmalar yapmak ve kararlar almak, ekonomik kalkınmamız bakımından, çok yerinde olur. Nitekim, Türkiye'ye yapılacak yardım konusunu inceleyen Amerikalı senatör Bruening de raporunda aynı tavsiyeyi yapmaktadır.

NETİCE

Yukarıdan beri açıkladığımız fikirleri özetlemek gerekirse diyebiliriz ki, Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan beri devlet müdahalesi ve devlet fonksiyonları büyük bir süratle gelişmiş ve devlet, memleketin iktisadî kalkınmasına geniş mikyasta iştirak etmekte bulunmuştur. Bu yüzden devletin finansman ihtiyacı önemli nisbetlerde artmıştır. Ancak, Türkiye'de adam başına gelir ortalamasının düşük olması devlet masraflarının gayrisâfi millî hasıladan alınacak paylarla, yani vergi ilâ finansmanını güçleştirmektedir. Bundan dolayı, devlet, diğer yardımcı finansman yollarına baş vurmaya zorunludur. Bu yardımcı finansman yollarının bazıları, bu araştırmamızda açıklanmıştır. İşaret edilen bu yardımcı finansman yolları dışında, hiç şüphesiz, diğer yardımcı finansman yolları da vardır. Esa-

sen, bu araştırmanın gayesi, vergi yoluyla finansman yanında diğer finansman yolları mevcut olduğunu ve bunlar üzerinde de önemle durulması gerektiğini belirtmektir. Bu sahada yeni araştırmalar yapılır ve yeni finansman yolları bulunursa devletin finansman zorluklarını, tamamen değilse bile, kısmen bertaraf etmek mümkündür.
